

„Continet heresim, et alios graves errores”

Cenzori jelentések Kónyi János fordításairól (1773–1774)

LENGYEL Réka

HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Irodalomtudományi Intézet, tudományos főmunkatárs
ORCID: 0009-0000-6012-3625

“Continet heresim, et alios graves errores.” Censorial remarks on the translations of KÓNYI János (1773–1774)

Abstract | KÓNYI János (?–cc. 1792) was one of the most prolific Hungarian literary translators of the second half of the 18th century. He translated mainly popular literature, short stories, novels, anecdotes, and plays, based on German language books. His extensive oeuvre as a translator is mainly known from the printed editions of KÓNYI’s works of the same period, while less attention has been paid to the surviving manuscripts. The manuscript archive of the ELTE University Library contains four volumes of manuscripts and censored copies of KÓNYI’s translations, most of which are autographs. In one of the manuscripts no censor’s entry is found, while an other was immediately authorised for printing by the Jesuit HÜBNER Mihály, the royal censor in Pozsony. In the case of the other two manuscripts, *A bölcsességnek és jó erkölcsnek könyve* (A244) and *Unalmas időkre szabható mulató óra* (H27), there were several objections from HÜBNER, who, on moral or ideological grounds, requested the rewording of several passages and forbade the publication of longer excerpts. The first of the two volumes is the Hungarian version of Robert DODSLEY’s *The Oeconomy of Human Life*, based on a German version (Strasbourg, 1770). The other contains three short stories by Jean-François MARMONTEL. In this study, I present the censor’s reports on the two translations and the changes consequently made to the text by the author. Furthermore, I summarize the main facts concerning the history of the original works on which the texts are based, and I also present two Hungarian versions, one of which was censored by the translator himself, while the other was reviewed by a censor in Kolozsvár, based on completely different aspects.

Keywords | translation studies, literary censorship, KÓNYI János, Robert DODSLEY, Jean-François MARMONTEL, HÜBNER Mihály

A 18. század hetvenes-nyolcvanas éveiben alkotó magyar szerzők közül Kónyi János volt az egyik legtehetségesebb abban a tekintetben, hogy kiváló érzékkel választotta ki a kor német nyelven elérhető olvasmányai közül azokat, melyek nemcsak saját korában, de az azt követő évtizedekben is megőrizték népszerűségüket.¹ A *mindenkor nevető Demokritus* Bíró Ferenc a 19. század első két évtizede legnépszerűbb könyveként tartja számon,² s ugyanez érvényes a *Díszes erkölcsökre tanító beszédek*re is: „nagyon elterjedt, sokat forgatták, mit nemcsak a nemzeti múzeum elköptatott példánya bizonyít, hanem Bessenyei is, ki Philosophusában ezt a könyvet adja Parmenio szolgájának kezébe”.³ Az 1785-ös *Ártatlan mulatság*, mely az európai irodalomban rendkívül elterjedt, 13. századi eredetű Octavianus-lovagregény kései magyar változata, valamint a Madame d’Aulnoy *L’Oiseau bleu* (*A kék madár*) című meséjének egyelőre ismeretlen német átdolgozása alapján készült *Várta mulatság* a 19. században – György Lajos kifejezésével – „népkönyvekké” váltak.⁴ Kónyi választásai elsősorban műfaji szempontból bizonyultak előremutatónak: feltehetően maga sem sejtette, hogy az életét követő időszak a szórakoztató olvasmányok – anekdoták, novellák, regények, mesék – valódi felfutását, a széppróza egyre teljesebb kibontakozását és széleskörű kedveltségét hozza magával.

A kiterjedt fordítói életművet Kónyi munkáinak egykorú nyomtatott kiadásaiól ismerjük elsősorban, míg a fennmaradt kéziratokra kevesebb figyelem irányult. Az ELTE Egyetemi Könyvtár Kézirattárában négy olyan kötet található, melyek Kónyi egy-egy fordításának, illetve fordítás-összeállításának jórészt autográf lejegyzésű kézirateit, cenzúrai példányaikat tartalmazzák.⁵ A legkésőbbi az 1785-ös *Ártatlan mulatság* avagy

- 1 Lásd György Lajos értékelését: Kónyinnál „a fordított munkák kiválasztásában szerencsésebb érzékű írója alig volt a felújulás irodalmának”. György Lajos, „Octavianus”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 24 (1914): 258–278, 272. Itt köszönöm meg a dolgozat elkészítésében nyújtott segítséget Christoph Schmitt-Maassnak és Tüskés Gábornak.
- 2 Bíró Ferenc, „Utószó”, in Kónyi János, *A mindenkor nevető Demokritus*, szerk. Bíró Ferenc, 397–408, Magyar hírmondó (Budapest: Magvető Kiadó, 1981), 397.
- 3 WESZELY Ödön, „Marmontel és négy magyar író”, *Egyetemes Philologiai Közlöny* 14 (1890): 477–488, 480.
- 4 György Lajos, „Kónyi és D’Aulnoy”, *A Kolozsvári Szent Imre Egyesület Évkönyve*, 1910–1911: 23–32. Kónyi szövegének 21. századi továbbéléséhez lásd: TIMÁR Borbála, „Deli király, avagy a kék madár meséje: Mesejáték 10–14 éves színjátszóknak, a francia D’Aulnoy asszony meséje után, Kónyi János verseinek felhasználásával”, *Drámapedagógiai Magazin* 6 (2001): 45–50.
- 5 A jelen dolgozat egy néhány éve megkezdett kutatáshoz kapcsolódik, melynek korábbi eredményeiről itt számoltam be: LENGYEL Réka, „Kónyi János elcserélt fordítása (*A bölcsességnek és jó erkölcsnek könyve*, 1774): Robert Dodsley magyarországi recepciójához”, in *Numquam autores, semper interpretes: A magyarországi fordítási irodalom a 18. században*, szerk. LENGYEL Réka, 128–145 (Budapest: MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Irodalomtudományi Intézet, 2016). Ehelyütt szeretném megköszönni Balázs Mihály tanár úrnak, hogy a tanulmányt olvasva érdeklődött, elvégeztem-e a cenzori kéziratok vizsgálatát, s ezzel a kutatás folytatására ösztönzött. Ő maga az utóbbi időszakban két írásában foglalkozott Kónyival: BALÁZS Mihály és KESERŰ Gizella, „Kónyi János és François Rabelais”, in *Cantio optima: Emlékkönyv Hubert Gabriellának*, szerk. ZÁSZKALICZKY Zsuzsa, 221–231, Evangélikus gyűjteményi kiadványok, új sorozat, B-sorozat 4 (Budapest: Evangélikus Országos Gyűjtemény–Luther Kiadó, 2022); BALÁZS Mihály, „Jókai Mór, Kónyi János, Szirmay Antal: Javaslat az anekdotizmus kora újkori előtörténetének kutatására”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 128 (2024): 3–58, doi: [10.56232/itk.2024.1.01](https://doi.org/10.56232/itk.2024.1.01).

Florentz és Lion vitézeknek, a mint-is Marcebilla török kisasszonynak ritka példájú története című kézirat (jelzete: H28), amelyben nem találunk cenzori bejegyzést.⁶ A *Várta Multság* (H26) előszava 1773. március 20-án kelt. Ez a mű rögtön megkapta a nyomtatási engedélyt; Hübner Mihály cenzor engedélyező bejegyzése mellett a kéziratban Batthyány József kalocsai érsek aláírása is olvasható.⁷ A másik két kézirat, *A bölcsességnek és jó erkölcsnek könyve* (A244) és az *Unalmas időkre szabható mulató óra* (H27) esetében számos kifogás merült fel a cenzor, Hübner Mihály részéről, aki morális vagy ideológiai okokból egyrészt több szövegrész átfogalmazását kérte, másrészt megtiltotta hosszabb részletek megjelentetését. Az alábbiakban bemutatam a két fordításról, illetve fordítás-összeállításról készült cenzori jelentéseket és az ezek nyomán a szerző által a szövegen elvégzett változtatásokat, valamint összefoglalom a bírált művek keletkezéstörténetére és a szövegek alapjául szolgáló eredeti munkákra vonatkozó fontosabb adatokat. *A bölcsességnek és jó erkölcsnek könyve* egy olyan, népszerű erkölcstani zsebkönyv átültetése, melynek további magyar változatai is készültek. Közülük a jelen vizsgálat szempontjából Sófalvi József és Faludi Ferenc fordításai is érdekesek: Sófalviénak szintén fennmaradt a cenzori kézírata, míg Faludi esetében az öncenzúra érvényesült, amennyiben elhagyta az eredeti szöveg több, etikai vagy teológiai, valláserkölcsei szempontból kifogásolható részletét. E két fordítás vonatkozó jellegzetességeinek beemelése az elemzésbe továbbárnyalja Hübner Mihály cenzori működésének értékelését.

„A bölcsességnek és jó erkölcsnek könyve” angol és német eredetije

Az 1774-ben Pozsonyban kiadott morálfilozófiai munka 2010-ig nem szerepelt Kónyi János műveinek felsorolásában, Horányi Elek fordításaként tartották számon.⁸ Akkor sikerült bizonyítanom, hogy Horányi neve „csak a cenzúrahivatal tévedése folytán került a cenzúrára benyújtott kézirat címlapjára, majd pedig Szinnyei lexikonjába, könyvtári

- 6 A kézirat címlapján olvasható cím: *Ártatlan multság avagy Florentz és Lion vitézeknek, amint-is Marcebilla török kis-asszonynak ritka példájú története K. J. által*. Negyedréti méretű, 128 lap terjedelmű kézirat, több kéz, nagyrészt Kónyi írása. Első kiadása azonos címmel Budán, Landerer Katalinnál jelent meg 1785-ben. További kiadásai: Nagyvárad, 1810, 1861; Buda, 1816, 1825, 1833, 1848, 1857, 1861, 1869, 1872; Esztergom, [183?]; Szarvas, 1854; Debrecen, 1864. Modern, szemelvényes kiadása: KÓNYI János, *Ártatlan multság avagy Florentz és Lion vitézeknek amint is Marcebilla török kis asszonynak ritka példájú története*, illusztrálta BANGA Ferenc és SZEMETHY Imre, tan. BUDA Attila, Képes próza tár ([Budapest]: ELTE Historia Litteraria Alapítvány, 1999).
- 7 A kézirat címlapján olvasható cím: *Várta Multság, avagy Sarmánt királynak és Florina kis-asszonynak Tündéres és ritka történeti, egyszer 's mind A' Jámor életnek és tiszta szeretetnek az irigység által való nyomorgatásának, és azután mindeniknek érdeme szerént való meg jutalmazásának rövid leábrázolása, Mellyet Az újjáságokban gyönyörködőknek kedvéért, Németbül Magyarra fordított K. J. a' Mars zászlója alatt vitézkedőknek egyik hű tagja*. Negyedréti, autográf kézirat, terjedelme 33 levél. Első kiadása: *Várta multság avagy Sarmant királynak, és Florina kis-asszonynak tündéres és ritka történeti [...]* (Pozsony: Landerer Mihály betűivel, 1774). További kiadásai: Pozsony, 1809, 1810; Buda, 1831; Gyula, 1857; Buda, 1859; Debrecen, 1860, 1870.
- 8 [Robert DODSLEY és mások], *A' böltsességnek és jó erköltsnek könyve, a' kegyes ifjúságnak a' tisztelendő öregségtől nyertt ajándéka*, [ford. KÓNYI János] (Pozsony: Landerer Mihály költségével, és betűivel, 1774).

katalógusokba”.⁹ Ugyanott Tarnai Andor 1958-as tanulmánya¹⁰ nyomán részletesen bemutatam azt az angol nyelvű munkát, mely *A bölcsességnek és jó erkölcsnek könyve* kiindulópontja volt. Azért használom a „kiindulópont” szót, mert Robert Dodsley *The Oeconomy of Human Life* című, 1750-ben név nélkül publikált, „tibeti” erkölcsstanának eredeti szövege valóban csak első változatként, kiindulásként szolgált számos, már a megjelenést követő hónapokban elburjánzó utánzathoz, folytatáshoz és adaptációhoz. Az *Oeconomy* a 18. század második felében nagyjából kétszáz kiadást ért meg angolul és más nyelveken, melyek jó része nem Dodsley eredeti szövegét, hanem annak rövidített változatát, imitációját, variációját vagy az eredeti és az utánzatok kompilációját tartalmazta.¹¹ Magyarországon 1774 és 1815 között összesen öt különböző fordításban látott napvilágot, melyek alapos vizsgálatához elengedhetetlen volt az eredeti francia és német kiadások pontos azonosítása. Így tudtam megállapítani, hogy a fordítások négy különféle változat alapján készültek. Kónyi és Faludi¹² a Dodsley-mű 1770-es strasbourg-i, német nyelvű kiadását használta,¹³ míg Saur Joséfa átültetése¹⁴ esetében egyelőre eldöntetlen, hogy az 1759-es vagy 1772-es hamburgi kiadások¹⁵ valamelyikét használta-e, nagymértékben lerövidítve azt, vagy létezik egy, a magyar szövegnek teljes egészében megfeleltethető német változat. A többi fordítás közül az egyik korai francia kiadást¹⁶ alapul vevő Sófai József áll a legközelebb Dodsley 1750-ben megjelent szövegéhez,¹⁷

9 Lásd erről LENGVEL, „Kónyi János elcserélt fordítása...”, 134–137.

10 TARNAI Andor, „Egy tibetinek álcázott laikus erkölcsstan a XVIII. századi magyar irodalomban”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 62 (1958): 177–186.

11 Lásd erről DONALD D. EDDY, „Dodsley’s Oeconomy of Human Life”, *Modern Philology* 85 (1988): 460–479; HARRY M. SOLOMON, *The Rise of Robert Dodsley: Creating the New Age of Print* (Carbondale and Edwardsville: Southern Illinois University Press, 1996), 139–144, doi: [10.1086/391656](https://doi.org/10.1086/391656).

12 [ROBERT DODSLEY és mások], *Böls ember vagy-is az erköltses böltseségre vezérlő rövid oktatások*, ford. FALUDI Ferenc (Pozsony: Patzko Ágoston Ferentz, 1778; 2. kiadás: 1787).

13 [ROBERT DODSLEY és mások], *Das Buch der Weisheit und der Tugend, zum Geschenk der Alten an Ihre liebe Jugend* (Strassburg: König, 1752; 2. kiadás: 1764; 3. kiadás: 1770).

14 [ROBERT DODSLEY], *A’ bötsületes embernek kézi könyve, avagy mindenütt, és mindenkoron szükséges regulák, Mellyeket Németből Magyarra fordította [!] Saur Joséfa leányzó* (Kolozsvár–Nagyszében: Kollmann Josef Ferentz–Gottlieb Potch, 1776).

15 [ROBERT DODSLEY], *Die Weisheit An die Menschen, Durch einen Begeisterten Braminen. Aus einer alten Handschrift*, [ford. Johann Joachim Christoph BODE] (Hamburg: [k. n.], 1759; 2. kiadás: 1772).

16 [ROBERT DODSLEY], *L’économie de la vie humaine. Traduite sur un Manuscrit Indien composé par un ancien Bramine. On a mis à la tête une Lettre d’un Gentilhomme Anglois Demeurant à la Chine, adressée au Comte de ***. Qui contient un récit de la manière, dont ce Manuscrit a été découvert, ouvrage traduit de l’Anglois* [ford. S. de LA DOÛESPE] (Den Haag: H. Scheurleer, Junior, Marchand Libraire sur le Pleyn, 1751).

17 [ROBERT DODSLEY], *Oeconomia vitae humanae. Az az, az emberi életet igazgató böls regulák, Mellyek Egy régi Brámina vagy Indiai Filosofus által irattak, és ez előtt nem sokkal ugyan azon eredeti nyelven lévő kéz írásból elsőben Chinai azután Anglus, Német, Frantzia és más Nyelvekre most pedig ujjabban ez utolsóból Magyarra fordítottak Sófai József által* (Kolozsvár: Református Collégium, 1777). Itt köszönöm meg Monok István és munkatársai segítségét az Akadémiai Könyvtárban lévő példányok digitalizálásában.

míg Csányi Jánosé¹⁸ a legtávolabb: ő egy francia kiadás alapján készült német szövegből¹⁹ dolgozott.

A francia és a német kiadások összehasonlító elemzését mind ez idáig nem végezték el, így a kutatás első fázisában az *Oeconomy*-szövegcsaládnak ezeket az ágait tartam fel. A tartalmi vizsgálat világosan megmutatta a változatok viszonyát az angol eredetihez és egymáshoz. E változatok közül a Kónyi által használt átdolgozott, strasbourgi kiadás a legerjedelmesebb. Strasbourgban három kiadás jelent meg *Das Buch der Weisheit und der Tugend* címmel, a fordító, illetve fordítók személye nem ismert. Az 1752-es első kiadás összeállítója terjedelmes előszóval vezeti be a kötetet, melyben elárulja, hogy a fordítását angol eredeti alapján készítette. Alapjául két olyan londoni kötetet szolgáltat, melyek közül az első Robert Dodsley eredeti szövegét tartalmazza, a második annak folytatását és egy *Appendix* című, különálló részt.²⁰ (Az *Oeconomy I–II.* eredeti kiadásának és német fordításának tartalmi összehasonlítását lásd az 1. táblázatban.) A folytatás szerzőjének a kortársak John Hill botanikust tartották, ezt a feltételezést a szakirodalom nem erősítette meg, de nem is cáfolta. Az *Appendix* szerzőjére vonatkozóan nem találtam adatot. Az 1752-es strasbourgi kiadás tehát egy igen terjedelmes, körülbelül 200 lapnyi, a Dodsley-féle *Oeconomy*-szövegcsalád darabjaiból kompilált anyagot tartalmaz, mely kiegészül még két szövegrésszel. A kötetet egy vers vezeti be, melynek címe *Auf die Verfassung des Menschlichen Lebens, aus denen Engl[ischen] Zeitungen von Dublin*.²¹ A kompilált főszöveget egy 20 lapnyi összeállítás követi: *Sinnreiche Gedanken des berühmten Mr. Pope über allerhand Materien, aus dem Englischen übersetzt*, forrása az előszóban közöltek szerint a *Miscellanies by Mr. Pope, Swift, Arbuthnot, Gay* (vol. 1–2, London, 1747) című kötet. Az ismeretlen összeállító előszavában beszámol arról, milyen elvek alapján készítette fordítását, valamint részletesen értékeli az akkor már napvilágot látott lipcsei kiadás fordítójának teljesítményét.²²

18 [ROBERT DODSLEY], *Az Indiai bölts, vagy miként lehet az ember boldog e' társaságos életbenn. Az erköltsöket illető egynehány igen tiszta velős mondásokba foglalva, melyeket valami régi brakhmán hagyott írásbann: és ebből legegélybb Khinai Nyelvre, abból akkoribann Ánglusra, abból tsak hamar Frantziára, melyből ismét Németre, és ebből végre magyar nyelvre fordítódott* Cs. J. [Csányi János] által (Debrecen: Csáthy György, 1815).

19 [ROBERT DODSLEY], *Der Indianische Weltweise, die Kunst glücklich in der Gesellschaft zu leben, In eine kleine Anzahl der reinsten Grundsätze der Sittenlehre, die durch einen alten Brachmanen aufgesetzt worden, verfaßt* (Wien: Joseph Kurzböck, 1770). A francia változat: *Le philosophe indien, ou L'art de vivre heureux, dans la société* [Texte imprimé]. Renfermés dans un petit nombre de preceptes les plus épurés de la morale; redigés par un ancien bramine (Amsterdam: E. van Harrevelt, 1760).

20 [ROBERT DODSLEY], *The Oeconomy of Human Life, Part the First, Translated from an Indian Manuscript, written by an Ancient Bramin. To which is prefix'd An Account of the Manner in which the said manuscript was discovered. In A Letter from an English Gentleman, now residing in China, to the Earl of C...* (Waterford: Jer. Calwell, at the Bible, in Broad-Street, [1751]); [Anon.], *The Oeconomy of Human Life, Part the Second, Translated from an Indian Manuscript, found soon after that which contain'd the Original of the first Part; and written by the same Hand. In A Second Letter from an English Gentleman residing in China, to the Earl of C.... To which is annexed, An Appendix, to the First and Second Part of The Oeconomy of Human Life. In a Letter to the Earl of Chesterfield* (Waterford: Jer. Calwell, at the Bible, in Broad-Street, [1751]).

21 Kónyinál a cím: *Tudósítás a' böltsességnek, és jó erköltsnek könyvére*. Angol nyelvű forrását egyelőre nem tudtam azonosítani.

22 [DODSLEY és mások], *Das Buch der Weisheit und der Tugend* (1752), [VI–XXIX].

A *Das Buch der Weisheit und der Tugend* további két kiadása közül az 1770-es harmadik edíciót tudtam megvizsgálni, mely lényegesen eltér az 1752-estől. Az 1764-es kiadásnak egyelőre nem találtam példányát, de a címleírás alapján feltételezhető, hogy már ez is az 1770-esben megtalálható, az 1752-eshez képest jelentős mértékben átalakított szöveget tartalmazza. Azt, hogy a három kiadást vajon ugyanaz a fordító, vagy két külön személy állította-e össze, nem sikerült kideríteni. Az *Oeconomy*-szövegek fordítása megegyezik a két kiadásban, az 1770-esben azonban a fejezetek sorrendje teljesen átalakult. A kötetben olvasható kiadói előszóból az átalakítás okáról semmit nem tudunk meg. Ehelyett az derül ki, hogy Strasbourg lakosainak életvitele tökéletes összhangban van a kötetben hirdetett alapelvekkel, éppen ezért a korábbi kiadások jól fogytak, és továbbra is nagy az igény a könyv iránt. Megtudjuk továbbá, hogy az összes német nyelvű kiadás közül ez a legjobb és legteljesebb edíció.²³ Összehasonlítva az 1752-es és az 1770-es kiadások tartalomjegyzékét, megállapítható, hogy a főszöveg azonos, csak a fejezetek sorrendje változott. Lényeges eltérés, hogy az 1770-es kiadásban nem szerepelnek Alexander Pope aforizmái, viszont a 240 oldalnyi főszöveg után belekerült egy függelék öt különálló szövegrésszel, 60 oldal terjedelemben. Az ismeretlen kiadó így indokolja döntését: „Ehhez az új kiadáshoz készítettem egy kis függelékét olyan erkölcsi témájú írásokkal és gondolatokkal, melyek véleményem szerint megfelelően illeszkednek a könyv fő tárgyához.”²⁴ A függelék tartalma: *Anhang. Rede Ueber das Schicksal der Seelen, So, wie man sie in dem zehenten Buche der Republick des Platons findet* (241–250); *Rede Ueber die Gemüths- und Seelen-Ruhe, Aus den Schriften des Pythagorischen Weltweisens Hipparchias*[!] *gezogen* (251–256); *Ein Traum. Die Wissenschaften, wie sie unter dem Kreuze anbeten, in einer Rede vorgestellt* (257–273); *Erklärung einiger Namen der Wissenschaften, für die, denen solche Namen nicht bekannt genug sind* (274–277); *Moralische Gedanken* (278–300).

A strasbourgi kiadás tartalmi elemzésével a kutatás eddig nem foglalkozott; magam a függelékben található öt szövegrész forrásainak azonosítását csupán az első kettő esetében tudtam elvégezni. Az első egy hosszabb idézet Platón *Államának* X. könyvéből a lélekévándorlásról. A második egy tévesen Hipparchia püthagoreus filozófusnőnek tulajdonított értekezés a lelki nyugalomról (Hipparchia cinikus filozófusnő volt, az értekezés szerzője helyesen Hipparkhosz püthagoreus filozófus). A két szöveget a 17. század óta együtt adták ki olyan francia és német nyelvű gyűjteményes kötetekben, melyek középpontjában Epiktétosz írásai és a *Tabula Cebetis* álltak.²⁵ Az *Államnak*

23 „Vorbericht des Verlegers”, in [DODSLEY és mások], *Das Buch der Weisheit und der Tugend* (1770), [V–VII].

24 „Ich habe dieser neuen Auflage noch einen kleinen Anhang moralischer Stücke und Gedanken beygefüget, welche zur Begleitung der Materie dieses Buchs mir nicht ungeschickt geschienen haben.” Uo., [VII]. (Az idegen nyelvű szövegrészek fordítása itt és a továbbiakban tőlem – L. R.)

25 *Les Caracteres d'Epictete, avec l'explication du tableau de Cebes. Par m. l'abé de Bellegarde* (Trévoux: Estienne Ganeau, 1604). Benne: *Discours sur la destinée des ames, Qui se trouve dans le dixième Livre de la Republique de Platon; Discours sur la tranquillité de l'Ame, tiré d'Hipparque, Philosophe Pythagoricien*. Németül: *Die Gemüths-Bildungen des Epictets, Nebst der Erklärung des Gemähldes des Cebes, Aus dem Französischen des Herrn Abts von Bellegardeins Deutsche übersetzt Von A. B. C.* (Leipzig–Görlitz: in der Marcheschen Buchhandlung, 1747). Benne: *Rede von dem Schicksal der Seelen, welche sich in des Platons X. Buche von*

ez a részlete már korábban is szerepelt együtt Epiktétosz *Enchiridion*jával, görög–latin nyelvű kiadásban.²⁶ A strasbourgi kiadás ismeretlen összeállítója feltehetően egyben emelte át a két szöveget a *Die Gemüths-Bildungen des Epictets* egyik kiadásából. Az általa a *Buch der Weisheit und der Tugend* függelékében közölt további három szöveg forrásainak azonosítása további kutatást igényel. Ahogyan a címeikből is látszik, az egyik egy fiktív álomleírás, melyben a tudományok allegorikus nőalakokként járulnak a keresztén függő Krisztus elé; ezt a tudományterületek kislexikonja követi. Az utolsó szövegesség egy összesen 119 idézetből álló bölcsességgyűjtemény.

Akkor tehát, amikor Kónyi János átültette az 1770-es strasbourgi *Buch der Weisheit und der Tugend* című kötetet, nem egyszerűen Robert Dodsley *Oeconomy*jának magyar változatát készítette el, ugyanis a lefordított szövegegyüttesben csak egy rövid szövegrészről jelenthetjük ki teljes bizonyossággal, hogy az angol szerző eredeti munkája. Legalább ilyen érdekes továbbá, hogy Kónyi teljes egészében lefordította a strasbourgi kötetben olvasható szövegeket, ez azonban *A bölcsességnek és jó erkölcsnek könyve* nyomtatott verziójából nem, csak a cenzúrai kéziratból derül ki.

A kézirat, a cenzori jelentés és a nyomtatvány

Hübner Mihály²⁷ 1773. április 2-án készítette el latin nyelvű cenzori jelentését a kéziratról.²⁸ Ebben az *Oeconomy*-szövegek a 145. lap tetején érnek véget, ott kezdődik a *Toldalék* a fentebb már említett öt szövegrésszel. Ezek címei Kónyi fordításában: *A' Léleknek sorsáról való beszéd olyyan képen, mint bölts Plátó a' köz-jóról irt könyvében láthatni* (145–153); *Az észnek, és Léleknek nyugalmáról való beszéd, melly Pythagorás Hippárkiás böltsnek írásiból szedegettetett ki* (153–158); *Egy Álom. Hogy kellessék kereszt-viselésünkben a' tudományokhoz folyamodnunk; beszédben elő-adatott* (158–171); *Némelly tudományok neveinek magyarázatja, azoknak számokra, kiknek az illetén nevek nem elegendőképen esmérte-ssek* (171–173); *Jó erköltsi gondolatok* (173–190). A kéziratban az első négy szöveg, tehát a 145–173. lapok egy-egy ferde vonallal át vannak húzva, ami egyértelműen jelzi a cenzor véleményét: ezek a részletek nyomtatásban nem jelenhetnek meg. A jelentés 4. lapján olvasható kétsoros feljegyzés szerint 1773. április 6-án a könyvvizsgáló bizottság

der Republick befindet (204–211), *Rede von der Ruhe der Seele, aus dem Hipparchus, einem Pythagorischen Welt-Weisen, gezogen* (211–216).

26 Epicteti *Enchiridion, hoc est pugio, sive ars humanae vitae correctrix, una cum Cebe'tis thebani Tabula, qua vitae humanae prudenter instituendae ratio continetur, graece et latine, [...]. Hieronymo Wolfio interprete, una cum annotationibus ejusdem* (Basel: J. Oporinus, 1560). Benne: *Platonica fabula de sortitione animarum, cum Tabula Cebe'tis belle conueniens: Libro de Republica decimo*.

27 Az exjezsuita Hübner Mihály haláláig, 1792-ig töltötte be az első cenzori állást a Helytartótanácsnál Pozsonyban, majd Budán. MÁLYUSZNÉ CSÁSZÁR Edit, szerk., ford., tan., *Megbíráltak és bírálók: A cenzúrahivatal aktáiból (1780–1867)* (Budapest: Gondolat Kiadó, 1985), 344.

28 A kézirat címlapján olvasható cím: *A' Böltsességnek és a' Jó-Erköltsnek könyve, a' kegyes Ifjúságnak a' tisztelendő Öregségtől nyertt Ajándéka. Az időről, halálról és örökévalóságról való Jó erköltsi gondolatoknak toldalékával egyetemben. Némethöl Magyarúl világ' eleibe botsatotta Ajtatos Oskolák' rendin való Hórányi Elek.* Negyedré, terjedelme: 2 + 190 + 9 levél.

azt a döntést hozta, hogy nem adja meg az *imprimaturt*. Ezt azonban felülírta egy két hónappal későbbi, újabb döntés, melyet Hübner a következőképpen szövegezett meg:

A Horányi Elek piarista atya által magyarra fordított két könyv, a *Böltzeség* [!] könyve és a *Bibliabéli Historia* szövegét kijavították és megtisztították a cenzori bírálatban jelzett hibáktól. Ezért azokat kinyomtathatónak ítélem, ha lehetséges.

Továbbá mivel a szerző a cenzorok ítéletére bízta, hogy a *Böltzeség* könyvében lévő függelék, azaz *Toldalék* a lélekvandorlásról Platónról, a lelkek sorsáról Hypparcha[!] püthagoreus filozófustól és a tudományokról szóló álmról maradjon vagy legyen kihagyva, úgy ítélem meg, hogy hagyják ki, ha lehetséges.

(Cenzori jelentés, [5].)²⁹

Ez a döntés, tehát a *Toldalékban* közölt négy szövegrész kihagyására való felszólítás minden bizonnyal a teljes kötet alapos végigolvasása után született meg. Erre utal, hogy Hübner Mihály a később kihagyandónak ítélt lapokon is tett javításokat, s bírálatában e szövegeknek külön figyelmet szentelt. Arra, hogy összevetette a magyar szöveget a német eredetivel, csak röviden utal, s egyáltalán nem beszél arról, foglalkozott-e a könyv előtörténetével, vannak-e konkrét ismeretei a benne szereplő szövegek szerzőiről.

A főszövegben, tehát abban a részben, mely a Dodsley-féle *Oeconomy*-szövegcsalád fordítása, Hübner összesen kilenc szöveghelyhez fűzött megjegyzést. Az e helyeken olvasható megállapítások tartalmát teológiai vagy morális alapon bírálta. Bevezető, összefoglaló észrevétele szerint:

Ez a könyv nyilvánvaló jelek szerint egy eretnek műve: eretnekséget és más súlyos tévedéseket tartalmaz. A magyar fordító változatlan formában ültette át magyarra. (Liber hic, ut ex certis patet indiciis, scriptus est ab Haeretico: continet heresim, et alios graves errores. Versor Hungaricus nulla re mutata ad literam in Hungaricum transtulit).

(Cenzori jelentés, [1].)

Hübner a következő szöveghelyek alapján illette az (általa nyilván nem ismert) eredeti szerzőt az eretnekség vádjával:

169. o. Az *Immanuel* névalakot az eretnekek használják az Emanuel helyett. 166. és 167. o. a Szentírás értelmezésének tudományát *Exegetikának* nevezi, a szónoklattant pedig *Homiletikának*, ez az eretnekek bevett szokása, katolikus teológusoknál nem fordul elő. Pag. 34. Úgy látszik, a szerző elismeri a feleségvétel parancsát: Végy magadnak feleséget, és engedj az Isten rendelésének.

145. o. 64. fejezet, melynek címe: *Az Halálon-valo győzedelemről*, nyilvánvaló eretnekséget tartalmaz, ugyanis az üdvözülést egyedül az ember hitének tulajdonítja: Amaz igaz vallás, *Hitből Igazulás*, Isten Asszony modjára, ditső hajlékából, mennyei sátorából, lé-

²⁹ A dolgozatban idézett cenzori jelentések teljes latin–magyar szövegét a Kónyi-fordításból kihagyott részletekkel együtt külön forrásközleményben tervezem közreadni.

száll a' föld hátára... Az ember éltere hogy méltó létére, aztot *csak ő mutatja*, kit *csak ő emelhet*, s' *magán feljűl tehet*, igaz érdeme által.

(Cenzori jelentés, [1].)³⁰

Hübner egy másik szöveghelyen egy Euripidész „pogány filozófustól” átvett tévedést azonosított:

21. o.: A szerző azt állítja, hogy az ember lelke az Istenség kis része: Ésmérd-meg tehát magadat mint egy tzipmerét az ő teremtésének, és a' lántzot, mely az *Istenséget*, és a' *materialiát* egyesítette: lásd-meg magadban *egy részét az Istenségnek*: visgáld-meg tönnon érdemedet stb. a 12. oldalon: Végy szívet, oh ember! a' te lelked az *Istenségnek szikrája*, és az ő létele az halando életnek határitol meg-nem-irattathatik. 25. o. *az emberi lelket változhatatlannak mondja*: Halhatatlan ő (az emberi lélek), *változhatatlan ő*; mindenben egész ő; mindenben *egyenlő ő*. stb.

(Cenzori jelentés, [1–2].)

Teológiai szempontból ítélte tévesnek a következő megállapításokat:

14. o. *elég nyilvánvalóan kijelenti, hogy az Atya a Fiúval jön majd el a Végítéletkor*: Visgáld-meg ő halandó! a' nap már el-rendeltetett, noha az néked ismémentlen-is, melyen a' nagy Örök Isten az ő Fiának Személjében a' felhőkben el-jön, hogy a' föld lakossit meg-ítélje.

23. o.: Mért beszélnek az Árnyékok egyedül te hozzád, a' te ágyadnak ábrázatjában? Vigyázz-réa és tudd-meg, hogy még az Álmok-is onnét feljűl jönnek.

175. o.: Az Angyalok valamely *főb minéműségben-valo emberek*, kik könyeb öltözetekben az egek halmai felett könyebben lebegnek... *Az emberek angyalok*, kik csak egynehány napokig terhelhetnek valamely nehézséggel, 's ingadozo lépésekkel vanderlanak stb. stb. 181. o. Az Angyalok az halálban vajúdo igaznak ágya-vánkosinál állnak. Ez nekik tisztességes helyek.

(Cenzori jelentés, [2].)

Egy másik szövegrészben az egyik általános megállapítást pszichológiai, logikai szempontból tartotta tévedésnek: „98. o. A ki ellenség volt, jo-akaro nem lehet, mert az ember hibáit nem jobbitja.” (Cenzori jelentés, [2].) Az asszonyokról szóló fejezetben azt vélte erkölcsi szempontból „veszélyes”-nek, ahogyan a szerző a női testről és a szerelemről írt:

Pag. 93. a' szép Asszonyoknak fényessége tisztább a' menyei tsillagoknál, és az ő kedvelése hatalmának ellent állani nem lehet. Az ő melyének Fejérsége felyűl mulja a' liliomokat, az ő kegyessége kellemetesb a' Rosás kertnél. [...] Bé-ne-zárd kebeledet az ártatlan szerelem gerjedezési előtt; az ő lángjának tisztasága szivedet nemessé, lágyá, és leg-drágab bé-oltásoknak bé-vételére alkalmasosá teszi.

(Cenzori jelentés, [2].)

30 A cenzori jelentésben szereplő magyar nyelvű idézeteket változtatlan formában, az eredeti kurzív kiemelésekkel közlöm.

A kötetet záró *Jó erköltsi gondolatok* közül a legutolsóról az volt a véleménye, hogy nem keresztény emberhez illő gondolat: „Pag. 190. Az életnek minden nyomorúsági ellen ez leg-jobb vigasztalás, hogy az halálban mind meg-szűnnek.” (Cenzori jelentés, [2].)

A szöveg nyomtatott változatával való összevetésből kitűnik, hogyan módosított Kónyi a cenzor által kifogásolt szöveghelyeken (zárójelben a nyomtatott kiadás lapszámait tüntettem fel).

Az igaz Hit Vallás,
Hitből igazulás
Isten Asszony módjára,

Esmérd-meg tehát magadat, mint egy
tzimerét az ő teremtésének, és a' lántzot,
melly az Istenséget és a' Materiát egyesítette:
lásd-meg magadban egy részét az
Istenségnek: visgald-meg tönnön érdemedet;
és magadat illetlen vagy rosz dologra
hitegettetni ne engedd.

Végý szívet, oh ember! a' te lelked az
Istenségnek szikrája, és az ő létele az halandó
életnek határitól meg-nem irattathatik.

Halhatatlan ő, változhatatlan ő, mindenben
egész ő, mindenben egyenlő ő: az egésség
látatja-ki az ő kellemetességét, és a'
szorgalmatosság a' böltességnek olajával
kenyegeti ötet.

Visgáld-meg oh halandó! a' nap már-el
rendeltett, noha az néked esméretlen-is,
mellyen a nagy örök Isten az ő Fiának
Személyében a' felhőkben el-jön, hogy a' föld
lakosit meg-itélje,

Miért beszélnek az árnyékok egyedül te
hozzád a' te ágyadnak ábrázatjában? vigyázz-
réa és tudd meg, hogy még az álmok is onnét
felyül jönnek. Te, oh ember! tsak magad
tudsz beszélni,

A' ki ellenség vólt, jó akaró nem lehet, mert
az ember hibáit nem jobbitja.

Ez életnek minden nyomorúsági ellen ez a'
leg jobb vigasztalás, hogy az halálban mind
meg-szűnnek!

Az igaz Hit Vallás,
Mennyei javallás
Isten Asszony módjára, (236.)

Esmérd-meg tehát magadat, mint egy
tzimerét az ő teremtésének, és a' lántzot,
melly a' lelket és a' Materiát egyesítette: Isten
képe vagy: Visgáld-meg tennen érdemedet;
és magadat illetlen vagy rosz dologra
hitegettetni ne engedd. (37.)

Végý szívet, oh ember! képe Istennek a'
te lelked, és az ő létele az halandó életnek
határitól meg-nem irattathatik. (22.)

Halhatatlan ő, és egész mindenben: az
egésség látatja-ki az ő kellemetességét, és
a' szorgalmatosság a' böltességnek olajával
kenyegeti ötet. (43.)

Visgáld-meg oh halandó! a' nap már-el
rendeltett, noha az néked esméretlen-is,
mellyen az Isten Fia a' felhőkben el-jön, hogy
a' föld lakosit meg-itélje, (25.)

[kihagyott rész]
Te, oh ember! tsak magad tudsz beszélni,
(41.)

A' ki ellenség vólt, jó akaró ugyan lehet, de
észel kell ollyannal bánni. (165.)

Ez életnek minden nyomorúsági ellen ez a'
leg jobb vigasztalás, hogy az halálba mind
meg-szűnnek! (270.)

Az ő melyének Fejérsége felyül mulja a' liliomokat, az ő kegyessége kellemetesb a' Rosás kertnél.

Az ő szívének tisztasága fellyül múlja a' liliomokat; az kegyessége kellemetesb' a' rósás kertnél. (158.)

Részletekbe menően értékelte Hübner a Kónyi által *Toldalék* címen magyarított függelékben olvasható szövegeket is. Az utolsóként álló *Erkölcsei gondolatokhoz* csak egy megjegyzést fűzött; az előtte szereplő három szöveg, a Platón-részlet, a lélek nyugalalmát tárgyaló értekezés, illetve a megszemélyesített tudományokról szóló álom leírása kapcsán összefoglalóan a következőket írja:

A függelékben, vagy ahogyan ő nevezi, *Toldalékban* a 145–152. oldalakon a lelkek sorsáról és a metempszhóziról, azaz a lélekvándorlásról van szó, Platón alapján. Ez a beszéd (*sermo*), vagy inkább mesés elbeszélés (*fabulosa narratio*) hemzseg a platóni és püthagoreus tévedésektől az emberi lélek eredetére vonatkozóan.

A 153–158. oldalakon a szerző az emberi elme és lélek nyugalmaról értekezik Hipparchia [?] püthagoreus filozófus alapján. Ebben nincs semmi tévedés.

A 158–175. oldalakon egy álom leírása szerepel, melynek címe a következő: *Egy álom, hogy kellessék kereszt viselésünkben a tudományokhoz foljamodnunk*. Ebben a fiktív elbeszélésben a szerző a tudományokat egy bizonyos Szűz kísérőiként ábrázolja, akik sorban Krisztus elé járulnak a Golgota hegyén, és mind felajánlják neki magukat. Sok olyan részlete van, mely kevésbé méltó Krisztushoz, például:

163. o. Az *Aërometria* valamely szokatlan erőből álló éppen uji, és menyei szellőt nyilatkoztatott-ki. És a' mi az ő (Krisztus) sebeiből ki-foljt vért, és vizet illeti azt az *Hydrostatika*, és *Hydraulika* tsudálkozással beszéllették.

164. o. A *Gnomonika* (ars Horologia Solaria faciendi) irt egy mennjei *Nap-orát* a' kálváriára, avagy a' Fő-koponyák-hegye oldalára, oly jelesen, hogy még *éjtszaka-is* meg-mutathatta az órákat.

Az *Artilleria* kérte azt, ki egyébkor az égben dörgött, most pedik [?] a földön vérzik, hogy engedje már az üdöt el-jönni, melyben többé szolgálatjára szükség ne lenne.

Az ő szegeinek festésében pedig, és az ő meg-nyílt oldalában a' *Fortificatio*, telyes győzhetetlen menyei várakat találá. Bé-járo utjait tudakozta, és az üdvezítőnek köszik-láinak valamely szabadon meg-maradható helyért könyörgött. etc. etc.

Ahogy látjuk tehát, Robert Dodsley *Oeconomyja*, illetve annak azonos gondolatiságot közvetítő folytatása átment Hübner Mihály rostáján; noha a szerzőt eretneknek ítélte, a könyv e részének publikálása elé végül nem gördített akadályt. Annak megállapítása, hogy miért igyekezett megvédeni a szélesebb közönséget a platonikus és a püthagoreus filozófia bizonyos eszméitől, valamint egy keresztény tematikájú fiktív elbeszéléstől, további kutatást igényel, kontextusba állítva a Kónyi-fordítás esetét más, hasonló jelenségekkel.

Ennél egyszerűbb magyarázatot találni az erkölcsi szempontból emelt kifogásokra, melyek párhuzamaiként érdemes áttekinteni az *Unalmas időkre szabható mulató óra* szintén Hübner által készített, a fentinel sokkal rövidebb cenzori jelentésében szereplő

példákat. A bírálaton a július 23-i dátum szerepel, az év nincs megadva, de a kézirat feltehetően 1774-ben került a cenzori hivatalba, az előszót ugyanis Kónyi ebben az évben Budán keltezte.³¹ A könyv előszőr a kéziratban szereplő címmel, évszám nélkül (talán 1774-ben) jelent meg Pesten Vaingandnál, ahol 1775-ben egy másik címlappal változtatlan formában újra kiadták.³² Az új cím egyértelműen utalt rá, hogy a kötetben közölt szövegek eredeti szerzője Jean-François Marmontel. Kónyi a francia író három novelláját ültette át, melyek közül az első terjedelme miatt kisregénynek is nevezhető, címeik: *Laurettéről (Laurette)*; *Az Alpesi avagy az Havasoki juhásznéről (La Bergère des Alpes)*; *Lausus és Lidie (Lausus et Lydie)*. Eredetileg a *Contes moraux* kötetében jelentek meg 1755–1759 között; Kónyi valamelyik német kiadást vette alapul.³³ A szerelmes történetek műfaját Hübner a következőképpen határozta meg: „Ez a könyv három fikciós elbeszélést, más néven románt tartalmaz” („Liber hic tres fictas narrationes, Roman dictus, continet”). A cenzor kifogásai a szövegek közös sajátosságára vonatkoznak, a szerelmi tematika tárgyalására, de mind tartalom, mind forma tekintetében a *Laurettét* tartja a legkirívóbbnak: „Az első [történet] tele van olyan, túlságosan gyengéd kifejezésekkel, melyek szerelemre gerjesztenek” („Prima plena est tenerrimis ad amorem incitentibus expressionibus”). A következő szöveghelyek közül az első kettőt „különösen nyíltan szeméremsertő”-nek ítélte, míg a másik kettőről azt írta, hogy „kétesek és erősen gyanúsak”:

7. oldal teteje: – Én nem tudom a' szerelemnek érzékenységén mit kell érteni. – Mitsoda! hát valamely ifjú még azon kívánsággal nem édesgetett-é?

67. o. vége és a következő: Meg-szemlélvén szép melyednek fejér Alabástromát, Gondolám hogy betegednek fogom lelteni flastromát, de hó színű kebelednek más tsókolja almáját, etc.

16. o. vége: Ha tsak ketten lettek volna, tehát a' Gróft ifjú forroságának [!] első indulatja arra ösztönözte volna, hogy Laurettet üdvözlésének tiszteletével imádni kényszerítette volna.

30. o. közepétől: Nyujtsd tehát azon drága kezetskédet, hogy ezer meg ezer tsokjaimmal illethessem, és könyveimnek záporával nedvesítem. Im hol vagyon, ugy mond Laurette sirván. Az enyimek ezek, monda Lutzi, ez a te szerelmednek első 'sengéje, etc.

Hübnernek az utolsó szöveghellyel kapcsolatos megjegyzése tartalmazza a legsúlyosabb bírálatot. Ezt a jelenetet ugyanis úgy értelmezte, hogy a szereplők között „itt nyíl-

31 A kézirat címlapján olvasható cím: *Unalmas időkre szabható mulató óra. Mellyel az olvasást örvendő, és az ujságokban gyönyörködő nem tsak henye óráiban, hanem az olvasással kárt nem valló idejében is magát kedveltethetőképén mulathatja. Mi végre is, A fő tudománnyal híres neves embereknek német nyelven való írásibul ki szedegettetvén magyarra fordított Kónyi János. Akkori együgyű Hadi szolgálja a Magyar Hazának. Negyedré, terjedelme 182 levél.*

32 *Díszes erköltszekre tanító beszédek mellyeket nagyobb rész szerint Marmontel írásiból össze-szedegettetvén magyarrá fordított Kónyi János* (Pest: Vaingand és Koepf, 1775).

33 Lásd WESZELY, „Marmontel és négy magyar író”; SZILÁGYI Ferenc, „Báróczinál Bécsben”, *Irodalomtörténet* 18/68 (1986): 156–170.

vánvalóan a nemi érintésről van szó” („non obscure tactus venerei hic exprimuntur”). Az alpesi juhászné történetéről azt írta, hogy „ártatlan szerelemről” („amores innocuos”) szól, és csupán egyetlen szemérmetlen megfogalmazást talált benne („108. o. Minden esze forgását reája kormányozván tetézet örömét csak egyedül ohaitott szerelmes juhásznéjának kebelében termett drága két arany almájának bimbojában megtalálni hitte”). A harmadik elbeszélésnek – írja a cenzor – „szintén a szerelem a témája, de minden a legnagyobb méltósággal adatik elő”. Mindezek alapján végső ítélete úgy szólt, hogy az első szöveget ne, csak a másik kettőt nyomtassák ki. További kutatást igényel a kérdés, hogy az egyértelmű cenzori javaslat ellenére hogyan jelenhetett meg a három elbeszélés mégis egy kötetben; elképzelhető, hogy Kónyi vagy a kiadó nem fogadta el az elutasítást, és egy másik, magasabb szinten sikerült engedélyeztetniük a kinyomtatást.³⁴ Mindenesetre a könyv megjelent, és így lehetőségünk van ellenőrizni a nyomtatvány szövegét. Ez alapján azt látjuk, hogy Kónyi nem fogadta el Hübner javaslatait, a kéziratához képest csak igen kis mértékben módosított a szövegen. Lényegi változtatást a fent idézett szöveghelyek közül csak az elsőnél és a harmadiknál látunk („Mitsoda! hát valamely Ifjú még azon kívánsággal nem ébresztgetett-é, hogy ő téged feleségül venne?”; „Ha tsak ketten lettek volna, tehát a’ Grófit ifjú forróságának első indulatja arra ösztönözte volna, hogy Laurette előtt térdre-esni és ötet üdvözlésének tiszteletével imádni kényszerítette volna”). A másik három, köztük a két legkényesebb szövegrész változatlanul, csupán helyesírásbeli eltérésekkel jelent meg.

A cenzori véleményekből kitűnik, hogy Hübner elsősorban a katolikus teológia tanáival, illetve a korban elfogadott általános erkölcsi normákkal kapcsolatos tévedéseket, hibákat szűrte ki a megbírált szövegekben, azok általános eszmei, tartalmi, stilisztikai vagy esztétikai értékelésével nem foglalkozott.

„The Oeconomy of Human Life”: francia és német vélemények, bírálatok

Dodsley életvezetési kézikönyvének egy éven belül három különböző francia fordítása készült. Közülük az elsőt Michel Despréfays, korábbi királyi tanácsadó, Saint-Pierre-Moûtier-ben állomásozó hadnagy készítette, címe *L’oeconomie ou la règle de la vie humaine*.³⁵ Despréfays előszavában kifejtette, hogy a könyv olyan hasznos tanácsokat tartalmaz, melyek bárki, különösen az ifjúság javára válhatnak, noha idézett egy újságban megjelent bírálatot is, melynek szerzője szerint az *Oeconomy* értéktelen, közhelyes bölcsességek unalmas gyűjteménye, nem több mint a *Biblia* utánzata.³⁶ Despré-

34 Köszönöm Szelestei N. Lászlónak, hogy felhívta a figyelmemet erre a lehetőségre.

35 [Robert DODSLEY], *L’oeconomie ou la règle de la vie humaine*, ford. Sieur Michel DESPRÉFAYS, ancien Conseiller du Roi, Lieutenant Assesseur au Présidial de S. Pierre le Moûtier (London: L’Auter, aux Trois Couronnes, proche Durham Yard, et Paul Vaillant, Libraire, vis-à-vis la rue Southampton, dans le Strand, 1751).

36 „J’ai aussi tâché de relever l’expression de celles qui ont excité la critique du Journaliste François & Littéraire de Londres, qui les caractérise de propositions *identiques*. Nos Livres Sacrés n’en sont pas moins bons, moins vrais, ni moins utiles, pour contenir des pensées & des similitudes simples qu’il plait à notre Critique d’appeller pensées *triviales* ou propositions *identiques*. Il fait, sans y penser, beaucoup

fays ezzel nem értett egyet, úgy vélte, bármely szerzőnek dicséretére válik, ha a stílusa és mondanivalója a *Bibliával* rokonítja, illetve sohasem haszontalan figyelmeztetni a keresztény embert kötelességeire, a vallás előírásaira. A folyóirat címét nem adta meg pontosan, de a hivatkozás alapján megkockáztathatjuk a feltevést, mely szerint a folyóirat a francia–holland emigráns orvos, Matthew (Matthieu) Maty 1750 és 1755 között kiadott havilapja, a *Journal Britannique* volt. A folyóirat 1750. decemberi számában rövid híradás volt olvasható az eredeti angol *Oeconomy* megjelenéséről, melyben Maty azt is megemlítette, hogy hosszabb cikket készül szentelni a könyvnek.³⁷ Az ígért cikk hamarosan, 1751 februárjában jelent meg a lapban. (Egyik cikk oldalszámai sem egyeznek a Despréfays által a fordítása előszavának jegyzetében megadottakkal.) Az *Oeconomy* szerzőjeként Maty egyértelműen Robert Dodsleyt nevezte meg. Recenziójában meghatározta Dodsley fő célját, és kijelölte helyét az erkölcstani irodalomban. Maty szerint az emberek hajlamosak megfeledezni az alapvető erkölcsi szabályokról, kötelességekről, de a rossz döntéseknek elejét lehet venni, ha jókor érkezik a tömören megfogalmazott figyelmeztetés. (Párhuzamként Gulliver laputai utazásának történetére hivatkozott, a repülő szigeten élő férfiakra, akiket csak felfújt hólyagokkal felszerelt szolgálk tudnak kizökkenteni álmódosításukból.) Az *Oeconomyt* tartalmilag, eszmeileg Ezópus meséihez, Szókratész iróniában bővelkedő tanításaihoz, Platón allegóriáihoz hasonlította. Felhívta a figyelmet arra is, hogy a szöveg számos helyen tartalmaz olyan gondolatokat, melyeket a *Bibliából* ismerünk, s feltette a kérdést, vajon miért hagyott ki az angol szerző olyan, szintén bibliai témákat, mint a fösvenység, a szerencsejáték, a részegség. A szöveget sem tartalmi, sem formai szempontból nem tartotta hibátlannak, ugyanis számos téma többször ismétlődik, a fejezetek szerkezete unalmasan egyforma, és túlsúlyba került az értelemre ható érvelés a képes kifejezések, hasonlatok helyett. Ízelítőül közreadta az eredeti kerettörténet rövid összefoglalását és néhány fejezet francia fordítását.

Egy másik francia változat címe jelentősen eltér az angol eredetiétől, feltehetően a fordító vagy a kiadó figyelemfelkeltőbbnek gondolta a *Le Bramine inspiré* címet.³⁸ Fordítóként a címlapon egy bizonyos Mr. L'Escallier nevét találjuk, a könyvben az ajánlás után olvasható fordítói előszó végén azonban nem szerepel aláírás. A kötetben megtalálható cenzori vélemény 1751. szeptember 9-én kelt. A kinyomtatási engedélyt Simon Pelloutier francia pap, egyházi előljáró, a Porosz Tudományos Akadémia könyvtárosa,

d'honneur à l'Auteur Anglois en disant que son ouvrage est une imitation des Proverbes & du Livre du fils de Sirach: on doit toujours favoir bon gré à ceux qui par de telles imitations, rappellent à la mémoire des Chrétiens, les préceptes de la Religion." Uo., III–IV.

37 *Journal Britannique* 1, 3. sz. (1750. septembre-décembre): 436–437.

38 [Robert DODSLEY], *Le Bramine inspiré*, ford. Mr. L'Escallier (Berlin: Étienne de Bourdeaux, Libraire du Roy et de la Cour, 1751). A nyomtatványnak létezik egy másik változata is, lásd: [Robert DODSLEY], *Le Bramine Inspiré*, [ford. DÉSORMES] (Berlin: Friedrich Wilhelm Birnstiehl, 1751). Az előszóban szerepel az állítás, mely szerint a fordító nem kívánta kiadni munkáját, de amikor megtudta, hogy a kézirat alapján mások már elkezdtek a kinyomtatását, mégis úgy döntött, hogy inkább saját maga intézi a dolgot. Ez alapján bizonyos feltételezések szerint a szöveget II. Frigyes udvari színésze, az akkor már Berlinbe emigrált La Mettrie barátja, Désormes készítette, nem pedig ez utóbbi titkára, L'Escallier. Lásd: TARNAI, „Egy tibetinek álcázott...”, 178.

királyi cenzor adta ki, aki szerint a könyv tartalma nem áll ellentétben a vallással és a jó erkölccsel.

A németországi kiadások és recepció történetének több részletét Evelyn Gottschlich tártta fel.³⁹ A német kutató számos példával igazolja, hogy Európa más részein nem érvényes John Bray megállapítása, mely szerint a Dodsley könyvében kifejtett „deista nézetek illeszkedtek a felvilágosodás filozófusainak világképébe, de nem tartalmaztak semmi olyat, amit egy püspök rossz néven vett volna”.⁴⁰ Gottschlich véleménye szerint a protestáns német teológusok az *Oeconomy* egyértelműen egy deista szabadgondolkodó művének tartották, vallásos tartalmát részletekbe menően bírálták, s a többségük egyáltalán nem foglalkozott a Dodsley-féle fiktív kerettörténettel. Ebből a szempontból kivételt képezett Karl Gottfried Stühner (1721–?) sziléziai teológus, aki *Der durch die Bibel begeisterte Bramine* című könyvét egy másik, szintén fiktív keretbe helyezte.⁴¹ Az előszóban azt írja, hogy a könyv szerzője egy Trangebarban (ma Tharangambadi) működő dán misszionárius volt, aki nem tett mást, mint hogy kigyűjtötte a *Bibliából* a párhuzamos helyeket, és ezekkel ellátva jelentette meg az *Oeconomy* szövegét. Gottschlich megállapítja, hogy Stühner sajátos álláspontot foglalt el, amennyiben azt állította, hogy a Dodsley által az *Oeconomy* eredeti szerzőjeként feltüntetett brahmin szerzetes nem valamiféle tibeti bölcsességet jegyzett le, hanem a *Bibliából* másolt, amit a szövegpárhuzamok nyilvánvalóan bizonyítanak. Stühner úgy vélte, hogy ez alapján érthetetlen és alaptalan divathóbort, hogy az emberek nem a *Bibliát*, hanem az *Oeconomy*-t olvassák, hiszen az utóbbi csak utánzat, míg az előbbi tartalmazza az eredeti, Istentől kinyilatkoztatott tanítást. Más német szerzők, így Friedrich Wilhelm Kraft, Johann Christoph Mylius és Johann Anton Trinius enciklopédiáikban, lexikonjaikban ugyanezt a véleményt hangoztatták: hiba és eretnokség egy pogány szerző szájába bibliai bölcsességeket adni. Ez a kritikus megközelítés volt az oka annak, hogy míg angol nyelvterületen az *Oeconomy* nagyjából változatlan formában, az eredeti kerettörténettel együtt jelent meg számos kiadásban még a 19. században is, addig német nyelvterületen a főszöveg igen korán elszakadt tőle, és nem mint tibeti vagy kínai bölcsélet, hanem mint keresztény morálfilozófiai munka jelent meg újabb és újabb változatokban.⁴²

39 Evelyn GOTTSCHLICH, „Der begeisterte Bramine und die englischen Deisten im Spiegel der deutschen Übersetzungen der *Oeconomy of Human Life*, 1751–59”, in *Schleifspuren: Lesarten des 18. Jahrhunderts*, szerk. Anke FISCHER-KATTNER és mások, 139–155 (München: August Dreesbach, 2011).

40 John BRAY, „The *Oeconomy of Human Life*: An ‘Ancient Bramin’ in Eighteenth-Century Tibet”, *Journal of the Royal Asiatic Society*, Series 3, 19 (2009): 439–458, 454, doi: [10.1017/S1356186309990058](https://doi.org/10.1017/S1356186309990058).

41 [Karl Gottfried STÜHNER], *Der durch die Bibel begeisterte Bramine. Ausgefertiget von einem Missionar zu Trangebar. Nebst einer kurzen Critik über den Begeisterten Bramine, vom Herausgeber* (Leipzig: Carl Ludwig Jacobi, 1752). Stühner a következő kiadásban megjelent német szöveget vette át: *Der begeisterte Bramine. Aus dem Französischen des Herrn Lescallier übersetzt* [ford. Friedrich Gotthilf FREYTAG] (Leipzig: Wendler, 1752).

42 GOTTSCHLICH, „Der begeisterte Bramine...”, 151, 152, 155.

Ahogyan láttuk, Robert Dodsley szövege a hozzá illesztett terjedelmes kiegészítésekkel, de a fiktív kerettörténet nélkül került bele a strasbourgi kiadásokba, ebben a formában közvetítette Kónyi János, és olvasta az elsők között magyarul Hübner Mihály. Benne emiatt fel sem merülhetett a kérdés, vajon hogyan viszonyulnak egymáshoz a keleti és a nyugati vallás tanai, s nem ezen az alapon ítélte eretneknek a könyv számára ismeretlen szerzőjét. Sajátos összehasonlítást kínál a cenzúra szempontjából Faludi Ferenc ugyanazon kiadás alapján készült fordítása. A *Bölds ember* (1778) tartalma nagy vonalakban azonos a *Bölcsességnek és jó erkölcsnek* könyvével: fordítója a Dodsley-szövegcsalád kompilációja mellett a *Moralische Gedanken* című összeállításból összesen 80 bölcs mondást vett bele, míg a Hübner által Kónyi átültetéséből kihagyásra ítélt négy szövegrész hiányzik. 1776-ban Rohoncon kelt előszavát Faludi azzal vezeti be, hogy bevallja, nem tudja, ki és milyen formában hozta létre az általa használt német kiadás alapjául szolgáló eredeti szöveget. Elárulja azt is, hogy ő maga valláserkölcsei szempontból megrostálta és átalakította.⁴³ Az alábbi táblázatból jól látszik, hogy a jezsuita esetében, aki 1762–1766 között könyvvizsgáló volt, és jól ismerte a vonatkozó előírásokat, öncenzúra érvényesült. A *Buch der Weisheit und der Tugend* 65 fejezetéből nála mindössze 50-et találunk, a kimaradtak között vannak például a nőket is érintő, a házassággal és szerelemmel kapcsolatos témák: XI. Weibliches Geschlecht; XII. Ehemann; XVIII. Lediger und verehelichter Stand; XLII. Verlangen und Liebe. Külön vizsgálatot érdemelne a további kihagyások annak megállapítására, pontosan milyen okok motiválták Faludi egy-egy döntését. (Az 1770-es strasbourgi kiadás, Kónyi és Faludi fordításainak tartalmi összehasonlítását lásd a 2. táblázatban.)

További összehasonlítás lehetőségét kínálja Sófalvi József fordításának a szakirodalomban eddig nem vizsgált cenzúrai kézírata. A részben latin című *Oeconomia vitae humanae* Samuel de La Douëse francia fordítása alapján készült.⁴⁴ A fordító IV. Vilmos orániai herceg, az Egyesült Tartományok helytartója akkor 7-8 éves lányának, Karolinának szóló ajánlással látta el, amely a magyar változatban nincs meg. Ebben La Douëse azt írja, hogy a munkára a hercegtől kapott megbízást, aki úgy vélte, egy ilyen, az erényes életre buzdító könyvet érdemes megismertetni hazája polgáraival is. Sófalvi Faludival egy évben készítette átültetését; ajánlását 1776. március 9-én Leidenben keltezte. Fordítótársánál jóval közelebb volt az *Oeconomy* eredeti keletkezési helyéhez, így több információval rendelkezett róla: szerzőjéről pontosan tudta, hogy Angliában élt, és feltételeSEN Dodsley nevét is felvetette. Azt is jól látta, hogy a fiktív kerettörténettel „tsak az ujságon kapó Emberek elméjét kívánta az *Auctor* ezen köny-

43 „A' mondott könyvetskében ollyast is találtam, mi nem fér az igaz keresztyén valláshoz, ollyast is, a' hol a' *contrarium* igazab' annál, a' mit előnkbe ad, ollyast is, a' mi a' Szent emberbe már imitt amott meg vagyon, ezek mellet szépet is, jót is elegend. Ezek így lévén, magam sem általlattam, hogy eszem kedvem szerint más színt ne adnék néki, és más rendet ne tartanék benne. Eleje 's utóllja üdvességünket néző dolgokat hoz elő, közepe más sokfélét. Nem léssen haszontalan forgatása.” [DODSLEY és mások], *Bölds ember...*, [I–II].

44 [DODSLEY], *L'economie de la vie humaine*.

vetskének olvasására fel-gerjeszteni”. Úgy vélte, jól tette a szerző, hogy az erkölcsi tanítást ebben a formában, mintegy mézzel bevonva kínálta fel olvasóinak, ahogyan a *Példabeszédek* könyvében, az *Énekek énekében* vagy *Jób* könyvében is megtalálhatók. További irodalmi párhuzamként Samuel Richardson *Pameláját*, valamint Addison, Steele és Pope folyóiratát, a *Spectatort* hozta fel.⁴⁵

A Sófálvi-fordítás cenzúrai kézírata az Országos Széchényi Könyvtár Kézírttárában található (jelzete: Oct. Hung. 23.).⁴⁶ Cenzora Bíró Antal volt, aki 1777. május 3-án Nagyszebenben adta meg a kinyomtatási engedélyt. Jelentést nem készített a munkáról, csupán egyetlen apró javítást kért a nyomdába adás előtt.⁴⁷ A Dodsley-féle bevezető, fiktív levél következő szöveghelyéről van szó, Tibet, egész pontosan „Poutala” és az ott élő lámák és templomaik, a pagodák (azaz a Potala-palota) leírásánál:

A’ hegy allyában, söt az egész *Lasa* tartományában külömb külömb méltóságú számtalan sok *Lámák* vagy kissebb ’s nagyobb Papok vagynak, kik a’ magok tiszteletére nagy *Pagodákat* vagy Templomokat építettek, mellyekben a’ *Fő Lama* után valo tisztelettel illetetnek. [átsatírozott, olvashatatlan sor] Ez a’ Tartomány bővölködik sok Papokkal, kik mindnyájan azon gazdag ajándékokból élnek, a’ mellyeket *Tatár Országnak* utolsó határiból, a’ Nagy *Mogol* Birodalmából, és *Indiának* majd minden részeiből küldenek ö nékik.
(OSZK, Oct. Hung. 23., 14v.)

A cenzor az általa kifogásolt néhány szót olyan erősen kisatírozta, hogy a kéziratban nem lehet elolvasni, mi állt ott Sófálvi fordításában. Az eredeti francia szövegben, La Douëse változatában a kérdéses hely második fele így hangzik: „Olaszországhoz hasonlóan az egész ország hemzseg a papoktól, akik Tatárország szélső végeiről, a Nagy Mogul birodalmából és India szinte minden részéről küldött gazdag ajándékokból élnek.”⁴⁸ Bíró Antalnak tehát egyetlen kitétel szúrt szemet, valamely okból nem tartotta helyénvalónak Tibet és Olaszország papjai nagy számának összehasonlítását. Sófálvi fordításának 1777-es kiadásában, melynek szövege a kézirathoz képest számos jelentéktlenebb, helyesírási, központozási, szórendbeli változtatást tartalmaz, a kérdéses helyen a cenzori javaslatnak megfelelő, a franciához és az eredeti angolhoz képest hiányos szövegváltozat olvasható.⁴⁹

45 Lásd erről: GyÖRGY Lajos, *Egy állítólagos Pancsatantra-származék irodalmunkban*, Erdélyi tudományos füzetek 17 (Kolozsvár: Lapkiadó Nyomda Műintézet R.-T., 1929), 12–14, doi: [10.36240/etf-017](https://doi.org/10.36240/etf-017).

46 A Sófálvi-hagyaték sorsára vonatkozó érdekes adat, hogy a szennycimlapon olvasható bejegyzés szerint a kötetet Demjén Sámuel vásárolta meg 1805-ben „Szent György Havában” Gaál Jánostól, „a N(emes) Kolosvári Ref(ormátus) Kollégium’ egy nagy reménységű Tagjától”.

47 OSZK, Oct. Hung. 23., 2r. „Imprimatur demptis nonnullis vocibus pag. 14ta post verba ’tisztelettel illetnek’ per Commissionem cassatis et punetis Cibinii 13. Mayi Anno 1777. Antonius Biro Actuarius Commissionis Librorum Censoriae.”

48 „Comme l’Italie, le país entier fourmille de Prêtres, qui subsistent par la quantité de riches présens, qui leur sont envoyés des extrémités de la Tartarie, de l’empire du Grand Mogol, & de presque toutes les parties des Indes.” [DODSLEY], *L’économie de la vie humaine*, 14.

49 [DODSLEY], *Oeconomia vitae humanae*, XVII–XVIII. Használt példány: MTA KIK Philos. O. 807. Benne a címlapelőzőken: „Illustrissimo ac Magnifico D. Domino S. R. I. C. Josepho Teleki de Szék, S. C. R. et Ap.

Norbert Bachleitner a 18–19. századi osztrák cenzúra történetéről szóló monográfiájának előszavában az újabb szakirodalom alapján felhívja a figyelmet arra, hogy egy-egy társadalomban, kulturális erőterben két nagy rendszer alakulhat ki, az úgynevezett régi és az új cenzúra.⁵⁰ A régi cenzúra azt az állapást jelenti, amikor a cenzúra intézményesen működve kontrollálja a készülőfélben lévő, illetve az elkészült szellemi alkotásokat. Az új cenzúra egy előrehaladottabb állapot, melyet lényegében a régi cenzúra képes megteremteni: azt a normarendszert jelenti, melyet a társadalom alkotó tagjai olyannyira belsővé tesznek, hogy már annak alapján készítik műveiket, melyek így az öncenzúra révén további beavatkozás nélkül megfelelnek a közösség elvárásainak. Bachleitner rámutat, hogy a két rendszer általában egymástól függetlenül, különböző időszakokban működik, de számos esetben létrejönnek vegyes vagy köztes állapotok. Ezt a megállapítást támasztja alá az *Oeconomy of Human Life* három magyar fordításának összehasonlító vizsgálata. Akadt olyan cenzor, aki semmi kivétnivalót nem talált a szövegben, az exjezsuita Faludi maga cenzúrázta azt, elhagyva a vallási vagy morális szempontból kényes részeket. Könyi János átültetésének esetében pedig ezt külső cenzor, a szintén exjezsuita Hübner Mihály végezte el. A vizsgálat a gyakorlatban mutatja a cenzúra működését, és jelzi, milyen változatos cenzurális feltételek mellett dolgoztak, hogyan próbáltak egy-egy esetben tágítani a lehetőségeken a 18. századi írók és fordítók. Csak remélhetjük, hogy akár Hübner számos további, többek között az ELTE Egyetemi Könyvtár Kézirattárában található cenzori jelentése, akár a más korabeli cenzorok tevékenységére vonatkozó adatgyűjtés tovább gazdagítja majd a 18. századi magyarországi irodalom ellenőrzésére, külső és belső normarendszereire vonatkozó ismereteinket.⁵¹

M. Camerario et I. Tabulae Regiae Judiciariae in M. Tran(silva)niae Principatu Adessori, D(omi)no ac Patrono aetatem colendo humillime offert Jos. Sofalvi [!]

50 Norbert BACHLEITNER és mások, *Die literarische Zensur in Österreich von 1751 bis 1848*, Literaturgeschichte in Studien und Quellen 28 (Wien–Köln–Weimar: Böhlau Verlag, 2017), 21, doi: [10.7767/9783205207078](https://doi.org/10.7767/9783205207078).

51 További kutatás segédlete lehet az az anyaggyűjtés, mely a HUN-REN BTK Irodalomtudományi Intézet (a korábbi MTA ITI) XVIII. Századi Osztályán készült Hopp Lajos osztályvezetése alatt, az MNL Országos Levéltárának cenzúrahivatali aktái alapján.

**1. táblázat. Az *Oeconomy I–II.* eredeti kiadásának
és német fordításának tartalmi összehasonlítása**

The Oeconomy of Human Life I. (1751) Contents	Das Buch der Weisheit und der Tugend (1752) Register
Introduction	
Part I. Duties that relate to Man consider'd as an Individual	Erster Theil, erstes Buch
1. Consideration	Überlegung
2. Modesty	Bescheidenheit
3. Application	Fleiss
4. Emulation	Eifer
5. Prudence	Klugheit
6. Fortitude	Tapferkeit
7. Contentment	Zufriedenheit
8. Temperance	Mässigkeit
Part II. Of the Passions	Ersten Theils zweytes Buch
1. Hope and Fear	Hofnung [!] und Furcht
2. Joy and Grief	Freude und Traurigkeit
3. Anger	Zorn
4. Pity	Mitleiden
5. Desire and Love	Verlangen und Liebe
Part III. Woman	Ersten Theils drittes Buch Vom weiblichen Geschlecht
Part IV. Consanguinity, or Natural Relations	Ersten Theils viertes Buch
1. Husband	Ehemann
2. Father	Vater
3. Son	Sohn
4. Brothers	Gebrüder
Part V. Providence, or the accidental Differences of Men	Ersten Theils fünftes Buch
1. Wise and Ignorant	Weise und Unweise
2. Rich and Poor	Reiche und Arme
3. Masters and Servants	Herren und Knechte
4. Magistrates and Subjects	Obrigkeit und Unterthanen
Part VI. Social Duties	Ersten Theils sechstes Buch
1. Benevolence	Gütigkeit

The Oeconomy of Human Life I. (1751) Contents	Das Buch der Weisheit und der Tugend (1752) Register
2. Justice	Gerechtigkeit
3. Charity	Gutthätigkeit
4. Gratitude	Dankbarkeit
5. Sincerity	Aufrichtigkeit
Part VII. Religion	Ersten Theils siebendes Buch, handelnd Von der Religion
The Oeconomy of Human Life II.	
Preface	
Book I. Man considered in the general	Zweyter Theil, erstes Buch
1. Of the Human Frame and Structure	Von der Bildung und dem Gebäude des Menschen
2. Of the Use of the Senses	Vom Gebrauch der Sinnen
3. The Soul of Man, its Origin and Affections	Von der Seele des Menschen ih rem Ursprünge und Eigenschaften
4. Of the Period and Uses of Human Life	Von dem Zeitlauf und Nutzen des menschlichen Lebens
Book II. Man considered in regard to his Infirmities, and their Effects	Zweyten Theils zweytes Buch
1. Vanity	Eitelkeit
2. Inconstancy	Unbeständigkeit
3. Weakness	Schwachheit
4. Of the Insufficiency of Knowledge	Unhinlänglichkeit der Erkenntniß
5. Misery	Elend
6. Of Judgment	Urtheil
7. Presumptions	Einbildung
Book III. Of the Affections of Man, which are hurtful to himself and others	Zweyten Theils drittes Buch
1. Covetousness	Geitz
2. Profusion	Verschwendung
3. Revenge	Rache
4. Cruelty, Hatred and Envy	Grausamkeit, Haß und Neid
5. Heaviness of Heart	Schwermuth
Book IV. Of the Advantages Man may acquire over his Fellow-Creatures	Zweyten Theils viertes Buch
1. Nobility and Honour	Adel und Ehre
2. Science and Learning	Wissenschaft und Gelehrsamkeit

The Oeconomy of Human Life I. (1751) Contents	Das Buch der Weisheit und der Tugend (1752) Register
Book V. Of Natural Accidents	Zweyten Theils fünftes Buch.
1. Prosperity and Adversity	Glück [!] und Wiederwärtigkeit
2. Pain and Sickness	Schmerzen und Krankheit
3. Death	Tod
	Ergänzung von der Reue
Advertisement to the Public To the Earl of Chesterfield The Introduction	Bericht an den Leser An den Grafen von Chesterfield Die Einleitung
Part I. Totus Mundus agit Histrionem	Dritten Theils erstes Buch.
Man considered as an Actor on the Stage of the Universe The Omniscieny of the Deity Directions for his Oeconomy and Behaviour	I. Abschnit. Die Welt als ein Schauplatz betrachtet
	II. Der Mensch als unsterblich betrachtet
Part II.	Dritten Theils zweytes Buch.
Considerations on the different Periods of human Life	I. Abschnit. Betrachtungen über die verschiedenen Zeitläufte des menschl. Lebens
The State of Infants	II. Betrachtungen über den Stand der Kindheit
On Youth; the Follies and Temptations to which it is exposed	III. Betrachtungen über die Jugend; derselben Thorheiten und Versuchungen, welchen sie ausgesetzt ist
Part III.	Dritten Theils drittes Buch.
On Manhood. The wise Employment of Time the only Method to make Life happy	I. Abschnit. Von den männlichen Jahren, und der weisen Anwendung der Zeit, als dem einzigen Mittel, das Leben glücklich zu machen
	II. Trunkenheit, Spielen und Schwelgerey
	III. Vom ledigen und verehelichten Stande
Part IV.	Dritten Theils viertes Buch.
Considerations on Riches, Grandeur, and Ambition	I. Abschnit. Reichthum
	II. Hoheit und Ehrgeitz
Part V.	Dritten Theils fünftes Buch.
Reflections on old Age, on Death and the Grave	I. Abschnit. Betrachtungen über das Alter
	II. Betrachtungen über Tod und Grab

The Oeconomy of Human Life I. (1751) Contents	Das Buch der Weisheit und der Tugend (1752) Register
Part VI.	Dritten Theils sichtes Buch.
On Immortality, Judgment, and Eternity The Conclusion	I. Abschnit. Kurze Betrachtungen über die Unsterblichkeit, das Gericht und die Ewigkeit
	II. Triumph über den Tod
	I. Beschluß.
	Anhang
	Mr. Popens und Swifts sinreiche Gedanken

**2. táblázat. Az 1770-es strasbourgi kiadás,
Könyvi és Faludi fordításainak tartalmi összehasonlítása**

Das Buch der Weisheit und der Tugend (1770)	A bölcsességnek és jó erkölcsnek könyve (1774)	Bölts Ember (1787)
Anrede an die Einwohner der Erde		
I. Kapitel, die Welt als ein Schauplatz betrachtet	A' Világot mint egy játék-néző helyet vizsgálni	§. 1. Isten és Ember
II. Der Mensch als unsterblich betrachtet	Az ember mint egy halhatatlan állatot meg-vizsgálni	§. 2. Halhatatlanság
III. Überlegung	A' Meg-fontolásról	
IV. Religion	A' Vallásról	
V. Von der Bildung und dem Gebäude des Menschen	Az embernek képzéséről és szerkeztetéséről	§. 3. Az Embernek képe
VI. Vom Gebrauch der Sinnen	Az elmével való élésről	§. 4. Az Embernek külső Érzékenységről
VII. Von der Seele des Menschen ihrem Ursprünge und Eigenschaften	Az embernek lelkéről, annak eredetéről és tulajdonságáról	§. 5. Az Ember Lelkéről különösen
VIII. Stand der Kindheit	A' Gyermeki állapotról	§. 6. A' Gyermekség
IX. Von der Jugend, derselben Thorheiten und Versuchungen, welchen sie ausgesetzt ist	Az Ifjúságról, annak késértetiről és bolondságáról, melyre ki- tétetett	§. 7. Az Ifjúság
X. Von den männlichen Jahren, und der weisen Anwendung der Zeit	Az emberkori időkről, és az időnek böitsen való el-töltéséről	§. 8. A' meg érett Emberi kor

Das Buch der Weisheit und der Tugend (1770)	A bölcsességnek és jó erkölcsnek könyve (1774)	Bölds Ember (1787)
XI. Weibliches Geschlecht	Az Asszonyi Nemről	
XII. Ehemann	Az házas emberről	
XIII. Vater	Az Atyáról	§. 43. Atya
XIV. Sohn	A' Fiúról	§. 44. Fiu
XV. Gebrüder	Az Atyafiakról	§. 45. Atyafiak
XVI. Von dem Zeitlauf und Nutzen des menschlichen Lebens	Az idő folytatásáról és az emberi életnek hasznáról	§. 9. Az Emberi életnek forgása
XVII. Betrachtungen über die verschiedenen Zeitläufte des menschlichen Lebens	Az emberi élet folyásának különbömből megvizsgálásáról.	
XVIII. Lediger und verehelichter Stand	A' Nötelen és házas Rendről.	
XIX. Glück und Wiederwärtigkeit	A' Szerentséről, és Szerentsétlenségről	§. 10. Jó és Bal szerentse
XX. Zufriedenheit	A' Békességről	§. 20. A szívnek lenyugasztalása
XXI. Bescheidenheit	Az Ertelmességről	§. 21. Az okos le tartás, és maga viselés
XXII. Fleiss	A' Szorgalmatosságról	§. 12. Buzgóság
XXIII. Eifer	Az Igyekezetről	§. 13. Iparkodás
XXIV. Klugheit	Az Okosságról	§. 11. Okosság
XXV. Tapferkeit	A' Vitézségről	§. 18. Bátorság
XXVI. Mässigkeit	A' Mértékletességről	§. 17. A' Mértékletességről
XXVII. Gütigkeit	A' Jóságról	§. 14. Jóság
XXVIII. Gerechtigkeit	Az Igazságról	§. 15. Igazság
XXIX. Gutthättigkeit	A' Jó-tételről.	§. 22. Jó tétel
XXX. Dankbarkeit	A' Meg-Hálálásról	§. 23. Háladás
XXXI. Aufrichtigkeit	Az Hűségről	§. 16. Az igyenes igaz szív
XXXII. Geitz	A' Fösvénységről	§. 26. A' Gazdagságra való Vágyódás, és Fösvénység
XXXIII. Verschwendung	A' Tékozlásról.	§. 30. Tékozlás
XXXIV. Rache	A' Boszszú-Állásról	
XXXV. Grausamkeit, Haß und Neid	A' Kegyetlenségről, Gyűlölségről, és irigységről	§. 32. Kegyetlenség

Das Buch der Weisheit und der Tugend (1770)	A bölcsességnek és jó erkölcsnek könyve (1774)	Bölds Ember (1787)
XXXVI. Reue	A' Bánatról	§. A' Búban el merültt szív
XXXVII. Schwermuth	A' Kedvetlenségről.	
XXXVIII. Hoffnung und Furcht	A' Reménységről és Félelemlről	§. 28. Reménység, Félelem
XXXIX. Freude und Traurigkeit	Az Örömről, és Szomorúságról.	§. 29. Öröm, Szomorúság
XL. Zorn	Az Haragról	§. 31. Harag
XLI. Mitleiden	A' Szánakozásról	§. 19. Könyörtületesség
XLII. Verlangen und Liebe	A' Kivánságról, és Szerelemről	
XLIII. Eitelkeit	Az hijában Valóságról	
XLIV. Unbeständigkeit	Az Álhatatlanságról	§. 36. Álhatatlanság
XLV. Schwachheit	Az Erőtleniségről	§. 37. Gyarlóság (2-szer szerepel!)
XLVI. Elend	A' Nyomorúságról	§. 38. Nyomorúság
XLVII. Urtheil	Az Ítéletről	§. 39. Meg Itélés
XLVIII. Einbildung	A' Képzelésről	§. 40. Kevélység. Mérészség
XLIX. Reichthum	A' Gazdagságról	§. 24. Gazdagság
L. Hoheit und Ehrgeiz	A' Méltóságról, és kevélységre való vágyódásról	§. 27. Hivság, Kérkedés
LI. Trunkenheit, Spielen und Schwelgerey	A' Részezségről, Játékról, és Dobzódásról	§. 33. Részezség, Játék
LII. Adel und Ehre	A' Nemességről és Becsületről	§. 25. A' Nemesség, Betsület
LIII. Wissenschaft und Gelehrsamkeit	A' Tudományról, és Böltsességről	
LIV. Unhinlänglichkeit der Erkenntniß	Az Esméretségnek elégte lenségéről	
LV. Weise und Unweise	A böltsről, és Tudatlanról	§. 34. Okossak. Oktalanok
LVI. Reiche und Arme	A'Gazdagról és Szegényről	§. 35. Gazdagok. Szegények
LVII. Herren und Knechte	Az Urakról, és Szolgákról	§. 42. Ur és Szolga
LVIII. Obrigkeit und Unterthanen	A Felsősegről és Jóbbágyságról	
LIX. Schmerzen und Krankheit	A' Fájdalomról, és Betegségről	§. 47. Betegség
LX. Alter	Az Öregségről	§. 46. Öregség

Das Buch der Weisheit und der Tugend (1770)	A bölcsességnek és jó erkölcsnek könyve (1774)	Bölds Ember (1787)
LXI. Tod und Grab	Az Halálról, és Sirról	§. 48. Temető hely
LXII. Tod	Az Halálról	§. 49. Halál
LXIII. Unsterblichkeit, das Gericht und die Ewigkeit	Az Halhatatlanságról, Ítéletről, és örökké valóságról	§. 50. Az Ítélet. Örökkévalóság
LXIV. Triumph über den Tod	Az Halálon való Győzedelemről	
LXV. Beschluß.	Bé-Fejezés	
Anhang	Toldalék	
Rede über das Schicksal der Seelen	A' Léleknek sorsáról való beszéd olyanképen, mint bölds Plátó a' köz-jóról irt könyvében láthatni	
Rede über die Gemüths- und Seelen-Ruhe	Az észnek, és Léleknek nyugalmáról való beszéd, melly Pythagorás Hippárkiás böldsnek írásból szedegettetett-ki	
Die Wissenschaften[:] ein Traum	Egy Álom. Hogy kellessék kereszt-viselésünkben a' tudományokhoz folyamodnunk; beszédben elő-adatott	
Moralische Gedanken	Jó erköltsi Gondolatok	Meg szerzés. Erköltses tellyes mondások